

Kiss Dénes

Az eszmeképzés irodalmi meséi

Mikszáth Kálmán kis-nagy titkai

Aligha lehet az izgalmat, a figyelmet ösztökélő érdeklődést annál jobban fölkelteni az olvasóban, mint ahogy Mikszáth Kálmán teszi azzal a néhány sorral, amelyekkel a *Bede Anna tartozása* című kis novelláját - tárcáját - kezdi:

"Mind együtt ültek a bírák. Ott künn a köd nekinehezdedt az idomtalan épületnek, s szinte összébb szoritá annak falait, ráült az ablakokra, és elhomályosítá a jégvirágokat. Minck is ide a virágok?"

Ennyi a kezdés, a karonfogó három mondat. Mégis olyan gondolati s hangulati lépcsősort futtat elénk, ami a ködön, a láthatón túli, roppant épülethez vezet. Nagyszabású, súlyos és hosszú történet, sőt, titokzatos előzményt is sejtetnek e sorok. Valósággal türelmetlenek vagyunk, amikor elindulunk hívásukra, készítésükre az írói építmény, a mű megismerésére. Nagy lélegzetet veszünk és lendülettel kezdjük a lépést, mert ez a legelső, rövid mondat, nem akármilyen történetet sejtet. Annak valószínű elő-szobra, ha úgy tetszik kapuzata, komor bejárata: "Mind együtt ültek a bírák." Már is érzékeljük, hogy milyen fontos e mondat, ha megpróbáljuk ugyanennek a jelentésnek, más szórendben történő összefoglalást. Kezdhethetnénk így is: A bírák mind együtt ültek. Ez a változat nem olyan tömör-komor. Nem hat ránk olyan erővel a mondat akkor se, ha így alakítjuk: Együtt ültek mind a bírák. Ugyanis a kezdő "mind" szóban benn van a minden, a minden lehetséges. Sőt, nem akármilyen következhet. Várakozás van benne és valami a mindenség didergető titokzatosságából is. Az első szó ezzel a belső jelentéssel magasodik elénk, mint valami gránit tömb. Ám igazán akkor lesz mégis jegesen keménnyé a mondat, ha az utolsó szót is elolvastuk. A mondatzáró "bírák" visszasugárzik a szavakra, vissza az első szóra is a maga baljós-látásával. A háttérben sötétlő lehetőségével. Mert itt akár gyilkos fölötti ítélkezésre,

Szende Dárday Olga: Bede Anna tartozása

valami nagyon kegyetlen dologra gondolunk. Ezért tart rögtön magánál bennünket az írás indítása. Távlabbi rálátással, persze felületesebben azt is mondhatnánk, hogy akár jó bűnügyi történetekben, Mikszáth is az egész mű lényegéből sűrít valamennyit azonnal a kezdéskor, hogy kíváncsiak legyünk. S a kíváncsiság nagy kényszer. Jól tudja ezt minden biztonnal az író is, noha egyáltalán nem biztos, hogy e logikai számvetés valóságosan meg is előzte az írást. De arra már gyanakodhatunk, hogy az első mondatot kereste, ha csak nem pattant ki agyából, mint valami, a szándékot megvilágító szikra. Akárhogyan is történt, ez a kezdő mondat nagyon hat ránk, bár mondható s gondolható, hogy ez igencsak önkényes megközelítés, ez is kétségtelen. Akkor miért merjük ezt az állítást elemezni, tehát elfogadotként közzé tenni? Azért is, mert több rövid írását kezdi hasonlóan, a figyelem fölkeltesének tagadhatatlan szándékával. Erről később szólunk. Most még maradjunk az emlegetett kezdő mondatnál.

Tehát: "Mind együtt ültek a bírák." Rövid, ha nem is csattanó mondat, bár kemény tompaság érezhető belőle. Mindenesetre pontos és dísztelen. Csaknem köszürke volna, mint maga a téli idő összhatása, ami a következő mondat nyomán körül leng bennünket. De mégsem az, mert mintha valami fölizzana a háttérben. Az a bizonyos izgalom, ami elkezd izegni-mozogni a lélekben s csaknem bejárja minden ízünket. Nos, ez az! Valójában megízleltet velünk valamennyit, nemcsak a következő történelemből, amire már annyira várunk, hanem annak előzményéből is. Talán az sem véletlen, hogy kezdő, rövid mondat után, kissé hosszabb következik. Ez a hosszabb mondat, mintha oldaná a rövid keménységét, ám ez csak látszat, mert a sejtelmet erősíti meg, a hangulatunkat sötétíti. S bármit is "gondolt" közben az író, a harmadik mondat megint kurta, de nemcsak rövid, hanem leverő: "Minek ide a virágok?" Ráadásul jégvirágokról volt szó!

Tehát alaposan megcsavarta e három mondattal az író a bevezetést is. Ugyanakkor nem kétséges, remeklést olvasunk! A történet röviden annyi, hogy Bede Anna nagyon szeretett egy férfit, annyira, hogy annak bűnét is magára vállalta. – Ezért elítélték. De amire be kellett volna mennie börtönbe, a büntetést letölteni, behalt szíve nagy és keserves szomorúságába. S helyette huga, Bede Erzsí jött el a szigorú bírák elé, hogy letöltse nővére büntetését: "hogy legyen meg a teljes nyugalma a haló porában." Itt akár azt is megállapíthatjuk, hogy meseci igazság; szinte törvény, a szegény ember tisztessége! Ezt fényesíti föl Mikszáth.

Az olvasó ezt a nem mindennapi történetet – mert valóban nem az! – a legegyszerűbb eszközökkel tárja elénk. Észre se vesszük, úgy merülünk el a történet szép és megrázó emberi mélyeiben, gyönyörű és szomorú közegében. s ha arra vártunk – bizony várhattunk! –, hogy komor bűnügy rejtelmei sötétlenek körénk, akkor nagyon-nagyon tévedünk! Mikszáth csodájára ocsudhatunk. Nem tagadható, miként írtuk, hogy a bírák emlegetése, a hangulat előkészítése, ténylegesen gyanút ébreszt bennünk! S várjuk is, amire fölkészültünk. Vagyis az író nagyon magasról ejt bennünket

nagyon mélyre, hogy aztán az egekbe kössünk ki. Mert nem sanda bűnügy fekete szövete tépődik föl előttünk, nem a gonoszság vagy kegyetlenség áll elénk sanda képpel vagy torz vigyorral, hogy a bíróság is belerendül, hanem az emberi nagyság elegyedik ragyogássá a bírák előtt megjelenő leányból áradó, valamint a bírákban is kezdődő sugárzástól. Nem háborzongató történet kuszája tisztul, világosul. Hanem maga a tiszta világosság magasul fölénk; szédítő vakítással.

Miként említettük, az író más rövid remeklésekben is élt a hasonló, figyelmet fölkelő bevezetővel. Eredendően is hajlama volt Mikszáthnak a "mesére". De az olyan mesékre, amelyekből valósággal sütött a szeretet, az együttérzés, és ne feledjük, mert ez a legfontosabb: a bölcs emberismeret. Lássuk például a *Péri lányok szép hajáról* című írás első mondatát. Itt egyetlen mondatba sűríti a bevezetést, de így is sejteti az elkövetkező szomorúságot: "Hát bizony a Péri lányok híres aranyszőke haja inkább ne nőtt volna soha olyan hosszúra, olyan szépnek, tömöttek, inkább változott volna lennek, vagy hullott volna ki egyenként." Nem tagadható, hogy e mondat is rejt bajt, sejtet keservet. Egyszóval: baljóslatú. Aztán amúgy mikszáthiasan ki is bomlik a szomorkás történet. Még akkor is, ha nyugodtan állítható: a valóság folyása, megjelenítése, akár a meséké. A jóság, rosszság is mesebelien jelenik meg, bár tudjuk, csakis a valóságról van szó. A megfordított világot mutatja meg nekünk az író. Egyrészt azért, hogy lássuk be: így is élhetnénk, így is lehetne. Másrészt szüntelen ott érezzük azt a bölcsességet is, ami azt sugallja: azért sosincs minden veszve. Minden szomorúságra van vigasztalás.

Megrendítőbb példa a *Két major* regényének kezdő négy mondata. Ez a bevezető sűrítmény így hangzik: "Biz a szegény Gyuri odavan. Ott fekszik a bundán az eszterhaj alatt, már félíg a siré. Sápadt arcán kerek piros foltok vannak, Szent Mihály lovának a kantárkarikái. Az inye is, akár a rózsa." Rövid írás következik, nagy és megszívlelendő tanulsággal. Nagy megrendülés költői oldással a végén. Mert újra éreztük a figyelem felhívásának nem is akármilyen megnyilvánulását. Sőt, a végzet szele is megérintett bennünket, a várható történebből. De Mikszáth ezen a történeten is csavar néhányat, úgy is mondhatnánk: csűr-csavar a fájdalomon, mielőtt teljessé válna a bizonyosság.

E rövid írásokban nagyok az érzelmi szakadékok. Mi hát a titok? Talán az, hogy nem kimélt bennünket a nagy mesélő. (Talán mégse mondjunk most anekdotázót, az mintha nem érne föl jelentésével mindahhoz, amit ezek az írások képviselnek!) Nem kimélt semmit és senkit az író, az érzelmekből majdnem birhatatlan adagokban kapunk. Ezek az írások valóságosan rövidek, de belső, lélekméreteik csaknem beláthatatlanok! Szélességükben az érzelmi látóhatár széléig érnek, s mélységükben olykor feneketlenek. S jellemzőjük még az is, hogy általában nagyot fordul bennük a világ. Szédülés és zuhanás éppen úgy sajátja mindegyiknek, mint a bölcs felröptetés. A nagy "anekdotázó", mondjuk ki, mert így igaz: bizony kegyetlen velünk! Nem kimélt, ha arról van szó, hogy kiforgathat nyugalalmunkból, s nem tétovázik, ha lehetősége van

akár elviselhetetlen érzelmi "szintkülömbőség" megjelenítésére! Ezekben a kis írásokban – rövid novellákban – valósággal tobzódik a sűrített hatásokkal. Nagy zuhanás vagy emelkedés ragad magával bennünket. De végülis, ha elolvastunk egy-egy írást, ami megmarad benyomásként, élményként a legeslegvégén, nem más, mint az írói bölcsesség. Ne tétovázzuk kimondani, az a bölcsesség, ami a meséket is oly kedveltté teszi a számunkra, az ember számára. A gyermeklélek állapota, amelyre mindig anynyira vágyunk. Hát ezért is emlegetjük Mikszáthot is, mint a nagy mesélők egyikét. Most már láthatjuk, hogy mi a mesék lényege is – ami ezeké a kis remekművéké! –, a szegény, kiszolgáltatott gyarló ember védekező eszmeképzése. Hogy a rosszat jóvá lehet tenni, hogy a legkisebb fiúnak is van esélye, a leggyöngébbnek, sőt, annak van csak igazán! Hogy bármi is legyen, fölfényesül mindig Hamupipőke igazsága, hogy van lehetőség boldogulásra. Csak ahogy már szoltunk róla, a megfordított világ áll elénk, a valóság hat a mese reményével, erejével! Mindezt megvalósítani nem kis bátorság kell! Nagy regényeiben is díszítődnek hasonló hímzésekkel az alakok és a történetek, ám kis írásainak ezek adják a lényegét. Ezekben egyik mondatról a másikba váltva minden megtörténhet és meg is történik. Így válhat az eszmeterepítés eszközzé a mese és annak története. Mert a mese máz, alatta a valóság fehérje vagy feketéje rémlik, ami aztán mindig át is üt rajta. Mikszáth kis történetei a mesék édes unakatestvérei. Nem mulhatják felül őket soha és schol semmiféle "modern" történetek. Mindig fölényben lesznek e kettősségük folytán. Nem versenyezhet velük öncélú okoskodás, pálinkából való szeszfőzés. Szépségüket, ahogy nagyságukat sem az egyes mondatok adják, hiszen akadnak kissé bumfordi mondatok is, mint gyönyörű selyemruhán a gyűrődés, de azok is az egész dolog remek voltát emelik ki.

Összegezve e kis dolgozatot, megállapíthatjuk – ez a kötelességünk is! –, hogy e kis írások legalább annyira az írói nagyság ékes bizonyítékai, mint a nagy regények. Sőt, ezekben végülis sokkal kisebb lehetőségekkel kell megoldani nagy dolgokat, mint a regények esetében. S ha valaha, valaki tanítani próbálná a kisnovella – így egybe írva – mai szóval a tárca mibenlétének titkait, aligha fordulha jobb mesterhez, mint Mikszáth Kálmán. Még akkor is, ha a magyar irodalom kivételesen gazdag rövid prózai remekekben. S ha kell, könnyedén kiválaszthatunk akár száz gyönyörű novellát is íróink életművéből. Mégis Mikszáth Kálmán *Bede Anna tartozása* című csodaműve kezdő sorait, főként kezdő mondatát ajánlom a "tanítók" figyelmébe:

"Mind együtt ültek a bírák."